el-Ḥillî (Kahire 1980), Friedrich Rückert *Ṣafī al-Dīn al-Ḥillī ʿAbd al-ʿAzīz Ibn Sarāyā* (Wiesbaden 1988), Muhammed İbrâhim Huvver *Ṣafiyyüddîn el-Ḥillî: ḥayâtühû ve âs̱âruhû ve şiʿruh* (Beyrut 1410/1990) ve Mîhâîl Edîb *Ṣafiyyüddîn el-Ḥillî: ḥayâtühû, âs̱âruhû, dirâsetü üslûbih* (Halep 1994, 1995) adlı eserleri kaleme almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Safiyyüddin el-Hillî, *Dîvân*, Beyrut 1382/1962; a.mlf., *Şerḥu'l-Kâfiyeti'l-bedîʿiyye* (nşr. Nesîb Neşâvî), Dımaşk 1403/1983, neşredenin mukaddimesi, s. 5-30; İbn Ebü'l-İsba', *Taḥrîrü't-taḥbîr fî ʿilmi'l-bedîʿ* (nşr. Hıfnî M. Şeref), Kahire 1383/1963, neşredenin mukaddimesi, s. 83-96; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 335-350; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine* (nşr. M. Seyyid Câdelhak), Kahire 1966, II, 479-481; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, X, 238-239; Ahmed el-İskenderî – Mustafa İnânî, *el-Vasîṭ fi'l-edebi'l-ʿArabî ve târîḫih*, Kahire 1335/1916, s. 312-314; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), III, 139-140; Brockelmann, *GAL*, II, 159, 160, 205-206; *Suppl.*, II, 199-200; Abdülhüseyin Ahmed el-Emînî, *el-Ġadîr fi'l-Kitâb ve's-Sünne*, Tahran 1366, VI, 42-55; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, V, 247; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, IV, 141; Ronart, *CEAC*, s. 215; Mârûn Abbûd, *Edebü'l-ʿArab*, Beyrut 1960, s. 357-358; Şevkî Dayf, *Târîḫu'l-edeb*, III, 772-777; V, 355-359; Yâsîn el-Eyyûbî, *Ṣafiyyüddîn el-Ḥillî*, Beyrut 1971; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 307-308; Mahmûd Rızk Selîm, *Ṣafiyyüddîn el-Ḥillî*, Kahire 1980; Hasan es-Sadr, *Teʾsîsü'ş-Şîʿa*, Beyrut 1401/1981, s. 172-175, 227-229; Cevdet er-Rikâbî, *el-Edebü'l-ʿArabî*, Dımaşk 1403/1983, s. 220-247; Ali Necîb Atvî, *Târîḫu'l-âdâbi'l-ʿArabiyye*, Beyrut 1985, s. 207-211; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîḫu'l-edebi'l-ʿArabî* [baskı yeri ve tarihi yok], s. 405-406; Ömer Mûsâ Bâşâ, *Târîḫu'l-edebi'l-ʿArabî*, Beyrut 1409/1989, s. 275-341; M. İbrâhim Huvver, *Ṣafiyyüddîn el-Ḥillî: ḥayâtühû ve âs̱âruhû ve şiʿruh*, Beyrut 1410/1990; Sâlihiyye, *el-Muʿcemü'ş-şâmil*, III, 425-426; M. Kürd Ali, "Risâletân li-Ṣafiyyiddîn el-Ḥillî", *MMİADm.*, IV (1924), s. 210-220; Ahmed el-İskenderî, "Ṣafiyyüddîn el-Ḥillî", *a.e.*, XII/3-4 (1932), s. 243-251; XII/ 5-6, s. 292-298; R. B. Serjeant, "Ṣafiyyaddin Ḥillī", *BSOAS*, XXI (1958), s. 406-407; E. Wagner, "Die Vulgärarabischen Gedichte des Ṣafī ad-Dīn Ḥillī in Seinem Kitāb al-ʿÂṭil", *Isl.*, XXXVI/1-2 (1961), s. 78-98; İbrâhim es-Sâmerrâî, "Luġatü'z-zecel fî Kitâbi'l-ʿÂṭili'l-ḥâlî ve'l-muraḫḫaṣi'l-ġâlî li-Ṣafiyyiddîn el-Ḥillî", *el-Menâhil*, XXI, Rabat 1981, s. 287-295; a.mlf., "Şerḥu'l-Kâfiyeti'l-bedîʿiyye fî ʿilmi'l-belâġa li'l-Ḥillî", *ʿÂlemü'l-kütüb*, VII/1, Riyad 1986, s. 71-78; Ahmed Matlûb, "Şerḥu'l-Kâfiyeti'l-bedîʿiyye", *MMİIr.*, XXXVIII/ 1 (1407/1987), s. 306-314; Tâhir el-Hımsî, "Min Dîvâni'l-Meşâliş ve'l-meşânî fi'l-meʿâlî ve'l-meʿânî", *MMMA* (Kahire), XXXVIII/1-2 (1414-15/1994), s. 109-127; Cl. Huart, "Hillî", *İA*, V/1, s. 487; W. P. Heinrichs, "Ṣafī al-Dīn", *EI²* (İng.), VIII, 801-805.

 MUSTAFA KILIÇLI

HİLM

(bk. HİLİM).

HİLYE

(حلية)

Bilhassa Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri, bunları anlatan edebî eserler ve aynı konuda hüsn-i hatla yazılmış levhalar için kullanılan terim.

Sözlükte "süs, ziynet, kolye" gibi mânalara gelen **hilye** mecazen "yaratılış, sûret ve güzel vasıflar" demektir. Kelime Osmanlı kültüründe Resûl-i Ekrem'in vasıflarını, bu vasıflardan bahseden kitap ve levhaları ifade etmek için kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in hilyesi hakkındaki rivayetler hadis kitaplarında "Şıfâtü'n-nebî" ve "Fezâʾil" gibi başlıklar altında verilmiştir. Bu rivayetleri hadis kaynakları yanında çeşitli eserlerden derleyip bir arada değerlendiren ve "şemâil" adıyla bir ilim haline getiren Tirmizî, Kādî İyâz gibi müellifler ise hilye konusunu şemâil kitaplarının Resûlullah'ın vücut yapısıyla ilgili özelliklerinin anlatıldığı "Ḫalku Resûlillâh" adlı ilk bölümünde incelemişlerdir. "Hasâisü'n-nebî" türü eserler içinde de hilye hakkında bilgi bulunmaktadır (bk. HASÂİSÜ'n-NEBÎ; ŞEMÂİL).

Sahâbîler, Resûl-i Ekrem'in vasıflarını kendi ilim ve idrakleri nisbetinde tesbit etmeye çalışmış, bu durum hilye konusunda değişik rivayetlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Söz konusu rivayetlerde Resûl-i Ekrem'i lâyıkıyla tavsif edebilmek için devrin Arapça'sında pek sık rastlanmayan kelimelerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bu sebeple ilgili rivayetlerin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bunların şerhedilmesi yoluna gidilmiş ve bu ihtiyaç aynı zamanda tercümeyi de gerekli kılmıştır. Tirmizî'nin şemâil ve hilye türü eserlere kaynaklık eden *eş-Şemâʾilü'n-nebeviyye ve'l-ḫaṣâʾişü'l-Muṣṭafaviyye*'sinin pek çok şerhi bulunmaktadır. Bunlar arasında en yaygın olanı Ali el-Kārî'nin *Cemʿu'l-vesâʾil fî şerḥi'ş-Şemâʾil*'idir. Hoca Sâdeddin Efendi'ye nisbet edilen, 988'de (1580) kaleme alınmış *Risâletü'ş-şemâiliyye* (*Hilye-i Celiyye ve Şemâil-i Aliyye*) adlı eser, sadece hilye hadislerinin tercümesini veren en eski mensur hilye örneği kabul edilebilir. Diğer bazı Türkçe eserler de "şemâil" adını taşımakla birlikte sadece hilye hadislerinin tercüme ve şerhinden ibarettir. Bu husus şemâil kelimesinin hilye anlamında da kullanıldığını gösterir.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Şemâilü'n-nübüvveti'l-Ahmediyyeti'l-Muhammediyye* adlı Arapça-Türkçe karışık mensur eseri bu konudaki ilk örneklerden biridir. Kitabın birinci bölümünde Hz. Peygamber'in hilyesi ve şemâiliyle ilgili rivayetler kaydedilmekte, ardından Türkçe mensur mevlidi andıran bir kısımdan sonra eser Resûl-i Ekrem'in ahlâkına dair Arapça bir metinle sona ermektedir. Tek nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde mevcut olan (Hüdâyî, nr. 275) bu eserin yanında Hüdâyî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada (Fâtih, nr. 5385) "Hilye-i Resûlullah" başlığını taşıyan yirmi beş beyitlik bir hilyesi daha bulunmaktadır (vr. 3ᵇ-4ᵃ).

Hâkānî Mehmed Bey'in 1007'de (1598-99) *Hilye* adlı manzum eserini kaleme almasından sonra hilye türü eserlerin yaygınlaştığı görülür. Hâfız Osman da (ö. 1110/1698) hilyeye dair rivayetlerin metinlerini hat ve tezhip sanatının estetik ölçüleri içinde levha olarak düzenlemiştir. Böylece Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerini anlatan eserlerle hattat ve müzehhiplerin ortaya koyduğu levhalar "hilye-i şerif, hilye-i saâdet, hilye-i Resûlullah, hilyetü'n-nebî" gibi adlarla anılmıştır.

Hilyenin müstakil bir tür olarak gelişmesinin en önemli sebepleri, Hz. Peygamber'i rüyada gören bir müslümanın onu gerçekten görmüş sayılacağına dair hadisle (Aclûnî, II, 250), peygamber sevgisini her şeyin üstünde tutan Türkler'in bu sevgiyi diğer milletlerde görülmeyen bir şevkle edebiyata aktarmaları konusundaki gayretleridir denebilir. Hz. Ali'den rivayet edilen, "Hilyemi gören beni görmüş gibidir. Beni gören insan bana muhabbetle bağlanırsa Allah ona cehennemi haram kılar; o kişi kabir azabından emin olur, mahşer günü çıplak olarak haşredilmez" meâlindeki hadis de bu rağbetin sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Herhangi bir dinî dayanağı tesbit edilememekle birlikte içinde hilye bulunan evin felâkete uğramayacağı ve üzerinde hilye taşıyan kişinin her türlü musibetten korunacağına inanılması da bu hususta teşvik edici bir rol oynamıştır. Hilyelerin giriş kısmında "havâss-ı hilye" başlığı altında buna benzer bilgilerle hilyeye büyük saygı gösteren Hârûnürreşîd'in nâil olduğu şeyleri anlatan "hikâye-i Hârûnürreşîd" başlıklı

bir manzumeye yer verilmesi de âdet olmuştur.

Hilye yazan müellifler bazan Nahîfî'nin eserinde olduğu gibi (aş. bk.). rivayetleri tahrîc etmek suretiyle sıhhatlerine de işaret etmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'den bahseden birçok eserde onun hilyesiyle ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. İslâmî Türk edebiyatındaki bu çeşitlilik diğer müslüman milletlerin edebiyatlarında mevcut değildir. Nitekim Fars edebiyatında çok nâdir görülen hilye, Arap edebiyatında mensur olarak ve şemâilin içinde bir bölüm halinde yer almaktadır.

Hilyelerde genellikle Resûl-i Ekrem'in her vasfı ayrı ayrı ele alınarak önce bunu ifade eden ibarenin Arapça aslı verilmiş, ardından on beş-yirmi beyit halinde tercüme ve şerhi yapılmıştır. Bazı müellifler ise hilye hadislerindeki kelimelerin gramer özelliklerine dair çalışmalar yapmışlardır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir mecmua içinde bulunan eser (Lâleli, nr. 1715, vr. 61b-119b), Hâkānî'nin hilyesindeki Arapça konu başlıklarının doğru okunması için telif edilmiştir. Hilyelerde esas olarak Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri anlatılmakla birlikte bazı eserlerde ruhî portresiyle ilgili hususlara da yer verilmiştir. Bu tarzın en tanınmış örneği Nahîfî'nin *Hilyetü'l-envâr*'ıdır. Zamanla diğer peygamberler, Hulefâ-yi Râşidîn ve aşere-i mübeşşere ile din ve tarikat büyükleri için de bu tür eserler kaleme alınmıştır.

Hz. Peygamber Hakkında Yazılan Hilyeler (Hilye-i Nebevî, Hilye-i Şerîfe). **1.** *Risâle-i Hilyetü'r-Resûl.* Şerîfî mahlasını kullanan ve "Sebeb-i Tahrîr" kısmında yer alan bir beyitten anlaşıldığına göre seyyid olan müellif, muhtemelen Zeyniyye meşâyihinden Eğridirli Seyyid Burhaneddin Efendi'nin oğlu Şerîfî'dir. Yazılış tarihi tesbit edilemeyen eser, "Dahi eyle duâ şeh Bâyezîd'e / O şehdir Âl-i Osman'da güzîde" beytiyle, "Der Medh-i Şehzâde-i Cihândâr" başlıklı methiyenin gösterdiği üzere Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Bayezid'e (ö. 969/1562) sunulmuş olmalıdır. "Mefâîlün mefâîlün feûlün" vezniyle yazılan ve Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasına göre (Murad Buhârî, nr. 330) 253 beyit olan eserde tevhid, münâcât ve diğer bazı şiirlerden sonra hilye kısmı başlamaktadır. Risâle, Şehzade Bayezid'e hitaben dua mahiyetinde bir hâtime ve "güneş" redifli bir kasideyle sona ermektedir. **2.** *Hilye-i Hâkānî.* Hâkānî Mehmed Bey'in 1007'de (1598-99) kaleme aldığı bu eser ilki İstanbul'da 1264'te (1848) olmak üzere çeşitli zamanlarda basılmıştır (bk. HÂKĀNÎ MEHMED BEY). **3.** *Tercüme-i Hilyetü'n-nebî Aleyhisselâm.* Zülüflü saray baltacılarından Bosnalı Mustafa 1064'te (1654) yazdığı bu eserini IV. Mehmed'e takdim etmiştir. Bir münâcâtın ardından Sultan Mehmed için yazılmış bir methiye ve na't ile başlayan eserde bir mukaddimeden sonra, metnin Ömer b. Abdülazîz'in hazinesinde bulunup ondan Sultan Gavri'ye intikal eden kûfî hattıyla yazılmış hilyeden alındığı belirtilmekte ve Resûl-i Ekrem'e ait her özelliğin Arapça'sı verilerek birer beyitle açıklanmaktadır. Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde iki nüshası bulunan eser (nr. 2872, 4906) padişahı öven on iki beyitlik bir tarih manzumesiyle sona ermektedir. **4.** *Hilyetü'l-envâr.* Süleyman Nahîfî tarafından 1100 (1689) yılında Hâkānî'nin eserine nazire olarak kaleme alınmış olup ondan sonra türün en başarılı örneği sayılır. 2871 beyitten meydana gelen eser aruzun "müfteilün müfteilün fâilün" vezniyle yazılmıştır. Eserde konuyla ilgili hemen bütün rivayetleri toplayan Nahîfî, ayrıca *Hicretnâme* adlı eseri içinde de Ümmü Ma'bed rivayetine dayanarak 154 beyitlik bir hilye kaleme almıştır (metni için bk. Çelebioğlu, sy. 2 [1987], s. 77-82). Müellifin, *Ravzatü's-safâ fî sîreti'l-Mustafâ* adlı siyerinin içinde (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 252/5) manzum-mensur kısa bir hilyesi daha vardır (vr. 169a). *Hilyetü'l-envâr* üzerinde Zekeriya Usluer (*Süleyman Nahîfî Hayatı Eserleri ve Hilyetü'l-envârı*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994) ve Oya Yasav (*Hilyetü'l-envâr*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995) yüksek lisans tezi hazırlamışlardır. **5.** *Hilye.* Seyyid Mehmed Efendi'ye ait olan eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshası (Yazma Bağışlar, nr. 813) *Nazîre-i Hilye-i Hâkānî* adıyla kaydedilmiştir. 1159'da (1746) tamamlandığı anlaşılan 294 beyitlik mesnevi "feilâtün feilâtün feilün" vezniyle yazılmıştır. Eserde besmeleyle ilgili bir bölümün ardından Resûl-i Ekrem'e ait birkaç vasfın bir arada zikredildiği Arapça ibarelerin her biri sekiz-on beyit halinde açıklanmıştır. **6.** *Hilye. Mi'râciyye* sahibi Ârif Süleyman'ın Hâkānî'ye nazîre olarak "feilâtün feilâtün feilün" vezniyle 1171'de (1758) kaleme aldığı yaklaşık 460 beyitlik bir mesnevidir (bk. ÂRİF SÜLEYMAN). **7.** *Şerh-i Hilye-i Nebeviyye.* Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin (ö. 1202/1788) *Nâfia-i Şâfia* adıyla da anılan bu eser çehâryâr ile Hasaneyn hilyelerini de içine almaktadır. İbnülemin Mahmud Kemal, eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada (nr. 756) nüshası bulunduğunu haber vermekteyse de (*Tuhfe*, neşredenin girişi, s. 34) bu esere ulaşılamamıştır. Bursalı Mehmed Tâhir eseri *Hilye-i Nebeviyye ve Hulefâ-i Erbaa* adıyla kaydetmektedir (*Osmanlı Müellifleri*, I, 168). **8.** *Hilye.* Karahisarısâhib (Afyon) Mollazâde Medresesi müderrislerinden Mevlevî Mehmed Necib Efendi'nin kaleme aldığı yaklaşık 700 beyitlik bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3784). 1259 (1843) yılında tamamlanan eser, Ümmü Ma'bed rivayeti dışında muhteva itibariyle Hâkānî'nin eserinin planını takip etmektedir. **9.** *Mîlâd-ı Muhammediyye-i Hâkāniyye Hilye-i Fethiyye-i Sultâniyye.* Rusçuklu Fethi Ali tarafından Sultan Abdülmecid'in isteğiyle 1259'da (1843) kaleme alınmış olup İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshasına göre (TY, nr. 7368) 164 beyittir. On iki bölümden meydana gelen eserin ilk dokuz bölümü Hz. Peygamber'in doğumuna ve mevlid merasimine ayrılmıştır. Onuncu bölümde bir hilye levhası bulunmaktadır. 105 beyit ihtiva eden on birinci bölüm doğrudan hilyeye ayrılmış olup burada konuyla ilgili her Arapça ibarenin Türkçe meâli, varsa diğer rivayetleri kaydedildikten sonra üç-on beyitlik manzumeler yer almaktadır. **10.** *Nazmü'n-nûr fî Silki's-sürûr.* Hızrî mahlasını kullanan Tırhalalı Murad oğlu Ali tarafından kaleme alınan yetmiş beyitlik bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5427). Mensur-manzum giriş kısımları ile başlayan eserde Resûl-i Ekrem'in on beş vasfı ele alınmaktadır. "Fâilâtün fâilâtün fâilün" veznindeki otuz altı beyitlik bu esas bölümün ardından eser "Havâss-ı Hilye" başlıklı mensur bir kısımla sona ermektedir. **11.** *Hilye-i Fahr-i Âlem* (İstanbul 1944). Cumhuriyet hükümetinin ilk Şer'iyye ve Evkaf vekili olan Mustafa Fehmi Gerçeker tarafından kaleme alınmış olup türünün son manzum örneğidir. "Mef'ûlü mefâîlün feûlün" vezniyle yazılmış olan eser, 16 ve 18. bölümler dışında başlıksız otuz bir kısım ve 1197 beyitten meydana gelmektedir. Tevhid ve na't mahiyetindeki bir şiirle başlayan eserde sebeb-i te'lîf ve Hâkānî'yi metheden manzumelerin ardından Hz. Peygamber'in hilyesi hakkında bilgi verildikten sonra şemâiline dair altmış sekiz, benzediği peygamberlerle ilgili olarak da seksen sekiz beyitlik bir kısım yer almaktadır. Eserin sonunda şükür mahiyetinde

bir kısımla bitiş tarihini (10 Ocak 1942) veren iki beyit bulunmaktadır.

Bunların dışında birçok mensur hilye tercüme ve şerhi kaleme alınmıştır. Abdülmecid Sivâsî'nin *Şerh-i Hilye-i Resûl*'ü (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3935), Sâdî Çelebi'nin *Tercüme-i Hilye-i Şerif*'i (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 28), Ahmed b. Receb el-Kostantînî'nin 1117'de (1705) telif ettiği *Nüzhetü'l-ahyâr fî şerhi hilyeti'l-muhtâr*'ı (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 453), Şâmî mahlaslı Kadı Paşazâde Ahmed b. Mahmûd'un *Şerhu hilyeti'ş-şerîfe*'si (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2791), Debreli Vildan Fâik'in 1311'de (1893) kaleme aldığı *Risâle fî şerhi'l-hilyeti'n-nebeviyye*'si (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 35) bunların başlıcaları olarak zikredilebilir.

Çeşitli râvilerin rivayetlerine dayandığı için bazı farklılıklar gösteren hilye metinleri Ahmed Cevdet Paşa tarafından tek bir metin halinde toplanarak tercüme edilmiştir. Devrin ilim ve edebiyat dünyasında yankı uyandıran, iki defa levha halinde basılan bu tercüme Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezâkir* adlı eserinin içinde yer almaktadır (IV, 244-245).

Diğer Peygamberler Hakkında Yazılan Hilyeler (Hilye-i Enbiyâ). 1. *Hilyetü'l-enbiyâ ve Hilye-i Çehâryâr-i Güzîn* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 390). Bekāyî mahlasını kullanan Dursunzâde Abdülbâki Efendi (ö. 1015/1606) tarafından yazılan eser üç bölümden meydana gelmektedir. Eserde önce Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar yirmi sekiz peygamber hakkında kısa bilgi verilmiş, ardından on altı peygamberin (Hz. Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhim, İsmâil, İshak, Lût, Yûsuf, Eyyûb, Mûsâ, Hârûn, Dâvûd, Süleyman, Yahyâ, Îsâ ve Hz. Muhammed) hilyeleri anlatılmıştır. İkinci bölümde Hulefâ-yi Râşidîn'in hilyelerine temas edildikten sonra Hz. Hasan ve Hüseyin konu edilmiş, üçüncü bölümde her peygamberin hangi mesleğin pîri olduğu belirtilmiştir. 2. *Hilyetü'l-enbiyâ. Mir'âtü's-safâ fî ahvâli'l-enbiyâ* müellifi Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'ye (ö. 1068/1658) ait olduğu belirtilen eserin (Şeyhî, III, 254) nüshası tesbit edilememiştir. 3. *Hilye-i Enbiyâ* (İstanbul 1293, 1312). Neşâtî mahlaslı Ahmed Dede'nin (ö. 1085/1674) bu eseri on beş peygamberin (Hz. Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhim, İsmâil, İshak, Lût, Yûsuf, Eyyûb, Mûsâ, Dâvûd, Süleyman, Yahyâ, Îsâ ve Hz. Muhammed) hilyesi hakkında kaleme alınmış 187 beyitlik bir mesnevi olup çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1715/15; Esad Efendi, nr. 3407/7; Hacı Mahmud Efendi, nr. 4413/2, 3810/1; Âşir Efendi, nr. 331/1). H. İbrahim Şener eserin Tire (Necip Paşa Ktp., TY, nr. 136-137) nüshasını yayımlamıştır (bk. bibl.). 4. *Hilye-i Peygamberân.* Nûri mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan, ancak tezkirelerde yer alan Nûri mahlaslı on dört şairden hangisine ait olduğu bilinmeyen eser "mefâilün mefâilün feûlün" vezninde 236 beyit ihtiva etmektedir. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan eserin (Lâleli, nr. 1715/5) sebeb-i te'lîf kısmında Hâkānî ve Cevrî İbrâhim Çelebi'nin hilyelerini okuduğunu, aynı konuda eser yazamayacağı için bu konuya yöneldiğini söyleyen şair, Hz. Peygamber'in hilyesinden sonra on üç peygamberin (Hz. Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhim, İsmâil, Lût, Yûsuf, Eyyûb, Mûsâ, Dâvûd, Süleyman, Yahyâ ve Hz. Îsâ) hilyelerini anlatmıştır. 5. *Hilye-i Peygamberân.* Tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı olan (Emanet Hazinesi, nr. 1181) bu manzum-mensur hilyenin müellifi belli değildir. Her sayfada bir peygamberin hilyesi yer alacak şekilde levha halinde düzenlenen eserde Hz. Âdem, Nûh, İbrâhim, İsmâil, İshak, Lût, Ya'kūb, Yûsuf, Hârûn, Mûsâ, Dâvûd ve Îsâ'nın hilyesi mevcuttur.

Dört Halife (Çehâryâr) ve Aşere-i Mübeşşere Hilyeleri. 1. *Gülistân-ı Şemâil.* Şeyhülislâm Esad Mehmed Efendi'nin (ö. 1034/1625) dört halifenin hilyesi hakkında kaleme aldığı eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Damad İbrâhim Paşa, nr. 3819) nüshasına göre "mefâilün mefâilün feûlün" vezninde yaklaşık 1200 beyitten meydana gelmektedir. Eserde, her halifenin hilyesine ait Arapça ibarelerin altında bunları şerheden manzumeler ve bu halifelere dair Hz. Peygamber'in övücü sözlerinden oluşan "Fezâil" adlı bir bölüm yer almaktadır. 2. *Hilye-i Çehâryâr-ı Güzîn.* İbrâhim Cevrî'ye (ö. 1065/1654) ait 145 beyitlik bir mesnevidir. Hz. Âdem'in yaratılışı hakkında bir girişten sonra yer alan na'tın ardından başlayan eserde her halifenin hilyesi Arapça yazılmış, daha sonra bu bilgiler şerhedilerek nazma çekilmiştir. Pek çok nüshası bulunan eser iki defa risâle şeklinde (İstanbul 1293, Neşâtî'nin *Hilye-i Enbiyâ*'sı ile birlikte İstanbul 1317), bir defa da *Mektep* mecmuasında (İstanbul 30 Kânunuevvel 1309, nr. 1, s. 37-39, 13 Kânunusâni 1309, nr. 2, s. 74-77 "İhyâ-yı Âsâr" başlığı altında) neşredilmiştir (bk. CEVRÎ İBRÂHİM ÇELEBİ). 3. *Hilye-i Aşere-i Mübeşşere.* Tezkire müellifi Edirneli Güftî'ye (ö. 1088/1677) ait olup "fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle yazılan 294 beyitlik bu mesnevinin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Lâleli, nr. 1715). Bursalı Mehmed Tâhir'in *Eimme-i İsnâaşer Hazretlerinin Evsâfı Hakkında Manzume* şeklinde kaydettiği eseri (*Osmanlı Müellifleri*, II, 391) Safâî *Düvâzdeh İmâm* adıyla anmaktadır (*Tezkire*, vr. 237b; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549). Hz. Hasan ve Hüseyin'le birlikte hilyesi nazmedilenlerin sayısı on ikiye ulaştığından esere bu ad verilmiş olmalıdır. Hz. Peygamber'in hilyesine dair bir manzumeyle başlayan mesnevide Hasaneyn hakkında bir kısım yer almakta, Tirmizî ile İbn Mâce'den nakledilen ve aşere-i mübeşşerenin isimlerini belirten hadisin metninden sonra hilyeler anlatılmaktadır. 4. *Hilye-i Aşere-i Mübeşşere* (TSMK, Revan Köşkü, nr. 2002). Çok na't yazdığı için Na'tî mahlasıyla tanınan sır kâtibi Mustafa Efendi'nin 1114'te (1702) kaleme aldığı 200 beyitlik bir mesnevidir. Eserde çehâryâr dışındaki altı sahâbenin hilyesi yer almaktadır. 5. *Hilye-i Çehâryâr.* Cûdî mahlaslı iki şairden hangisine ait olduğu tesbit edilemeyen eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Emanet Hazinesi, nr. 1803).

Din ve Tarikat Büyükleri Hakkındaki Hilyeler (Hilye-i Evliyâ/Ulemâ). Şairlerin bağlı oldukları tarikat büyükleri ve mezhep imamlarıyla önde gelen âlimler hakkında kaleme aldıkları kasidelerden meydana gelen bu eserlerde konu hilyeden şemâile doğru genişlemekte, bu kişilerin methiyesine de yer verilmektedir. Herhalde sayıları çok olan bu tür hilyelerden tesbit edilebilenler şunlardır: 1. *Hilyetü'l-evliyâ ve ravzatü'l-asfiyâ. Osmanlı Müellifleri*'nde (II, 50) Ahmed Vecdi Efendi'ye (ö. 1082/1671) nisbet edilen bu manzum eserin nüshasına henüz rastlanmamıştır. 2. *Hilye-i Hâce Bahâeddin Şâh-ı Nakşibend.* Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshası (Düğümlü Baba, nr. 354) bu adla kaydedilmiş olan yetmiş altı beyitlik eser Nakşî meşâyihinden Neccârzâde Rızâ Efendi'ye (ö. 1159/1746) aittir. 3. *Hilye-i Mevlânâ.* Mevlevî şairlerinin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî için kaleme aldıkları hilyeleri bu başlık altında toplamak mümkündür. Nakşî Mustafa Dede'nin (ö. 1853) elli üç beyitlik (Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2163), Bursalı Rızâ Dede'nin (ö. 1905) kırk beş beyitlik (Mevlânâ Mü-

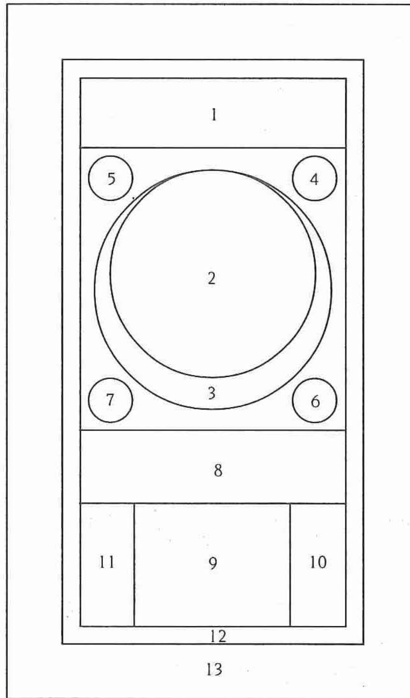
zesi Ktp., nr. 2454, bu hilyenin aynı yerde bir de ta'lik hattıyla levha olarak yazılmış örneği vardır; nr. 319), Tâhirülmevlevî'nin (Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2163) seksen dört beyitlik hilyeleri bunların en tanınmışlarıdır. **4.** *Hilye-i Haseneyni'l-ahseneyn* (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 355). Uşşâkī meşâyihinden Abdullah Salâhî Efendi tarafından 1153'te (1740) kaleme alınan yaklaşık 413 beyitlik bir eserdir. **5.** *Hilye-i Eimme-i Erbaa.* Safhî mahlaslı şairlerden hangisine ait olduğu belirlenemeyen bu hilyenin (*TDEA*, IV, 238) nüshası tesbit edilememiştir. **6.** *Hilye-i Hazret-i Ebü'l-Hasan İmâm Ali eş-Şâzelî.* Rızâ adlı bir şair tarafından kaleme alınan eserin nüshasına henüz rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Neşâtî, *Hilye-i Enbiyâ* (haz. H. İbrahim Şener, *DÜİFD*, I [1983] içinde), s. 285-301; İbrâhim Cevrî, *Divan* (nşr. Hüseyin Ayan), Erzurum 1981, s. 15, 283; Safâî, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549, vr. 237b; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, II, 250; Şeyhî, *Vekāyiu'l-fuzalâ*, III, 254; Müstakimzâde, *Tuhfe*, neşredenin girişi, s. 34; Cevdet, *Tezâkir*, IV, 244-245; *Osmanlı Müellifleri*, I, 105, 168; II, 50, 391; Şemseddin Kutlu, *Türk Edebiyatında Hilyeler* (mezuniyet tezi, 1940, İÜ Ed. Fak.); Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 334, 345, 349-350, 502; II, 317, 322, 358-359; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 458; Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1984, s. 112; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 446-447; Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemâili*, İstanbul 1997, s. 45-55, 63-69; a.mlf., "Hilye-i Saadet Peygamber Efendimizin Yaradılış Güzellikleri", *KAM*, VII/4 (1978), s. 12-25; a.mlf., "Şemâil Nev'inin Doğuşu ve Tirmizî'nin Kitâbü'ş-Şemâil'i", *DÜİFD*, I (1983), s. 349-409; Âmil Çelebioğlu, "Süleyman Nahîfî'nin Hicretü'n-Nebî Adlı Mesnevisi", *TAD*, sy. 2 (1987), s. 53-87; Pakalın, I, 842; Veli Aras, "Hilye ve Hilyeler", *TDEA*, IV, 235-238; Mustafa Uzun, "Ârif Süleyman", *DİA*, III, 369-370; a.mlf., "Hâkânî Mehmed Bey", *a.e.*, XV, 167-168; Hüseyin Ayan, "Cevrî İbrâhim Çelebi", *a.e.*, VII, 460; Kâşif Yılmaz, "Güftî", *a.e.*, XIV, 219; M. Uğur Derman, "Hâfız Osman", *a.e.*, XV, 99.

 MUSTAFA UZUN

☐ **HAT**. İslâm inancı putlardan olduğu kadar putlaştırılabilecek kimselerin tasvirlerinden de şiddetle kaçındığından birkaç asılsız minyatür dışında hiç kimse Resûlullah'ın resmini çizmeye lüzum görmediği gibi buna cesaret de edememiştir. Hıristiyan âleminde Hz. Îsâ için uygulandığı şekilde hayalî bir resim çizmektense görenlerin doğru tariflerinden faydalanarak İslâm peygamberini hilyesinden tanıyıp anlatma yolu tercih edilmiştir.

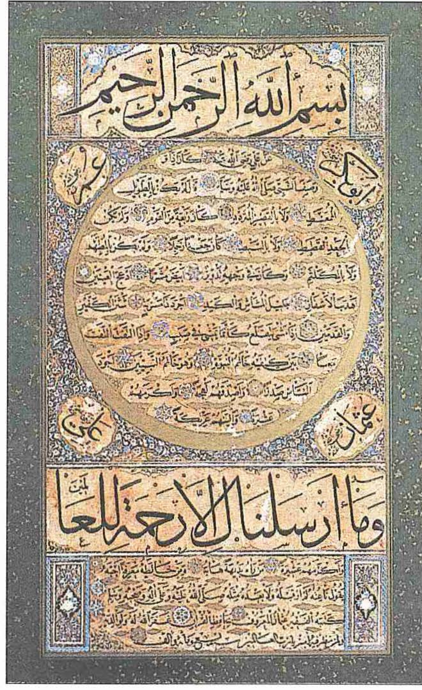
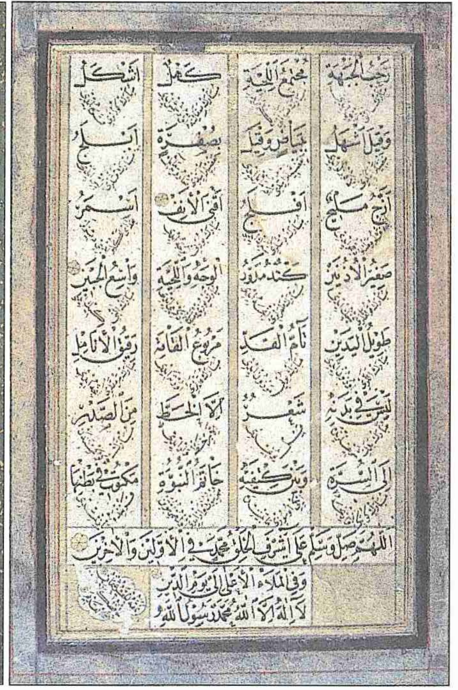
Klasikleşmiş bir hilyenin bölümlerini gösteren şema 1. Baş makam, 2. Göbek, 3. Hilâl, 4. Hz. Ebû Bekir, 5. Hz. Ömer, 6. Hz. Osman, 7. Hz. Ali, 8. Âyet, 9. Etek, 10-11. Koltuk, 12. İç pervaz, 13. Dış pervaz

Hz. Peygamber'in hilyesi hakkında bilgi sahibi olmanın sağlayacağı faydalara dair teşvik edici rivayetler sebebiyle müslümanlar arasında önce, bir hürmet nişânesi olarak göğüs cebinde taşınmak üzere nesih hatla yazıldığı görülen bu metinlerin daha sonra, kaynaklarda açıkça yer almamakla beraber ilk defa hattat Hâfız Osman (ö. 1110/1698) tarafından levha şeklinde yazılmış olduğu kabul edilmektedir. Eski hattatlardan gelen bu konudaki sözlü rivayetler, bilinen kalıplaşmış hilye şeklinin benzeri hiçbir levha çalışmasına Hâfız Osman'dan önce rastlanmayışı, onun hem bu şekli gittikçe geliştirmeye yönelik denemeleri, hem de farklı hilye metinlerini araştırıp bulma ve bunları yazmaktaki gayretine dair kesin bilgiler bu kanaatin doğruluk payını arttırmaktadır. Hilye levhalarının en yaygın şekline göre bölümleri şunlardır: **1.** Başmakam. Buraya besmele veya eûzü besmele, bazan da besmelenin içinde geçtiği âyet (en-Neml 27/30) yazılır. **2.** Göbek. Hilye metninin büyük bir bölümünün yerleştirildiği bu kısım "gövde" olarak da adlandırılır. En yaygın şekli dairevî olmakla birlikte oval, hatta dörtgen şeklinde de (TSMK, Güzel Yazılar, nr. 486, Sükûtî İbrâhim Efendi'nin hilyesi) tertip edilmiş örnekleri vardır. **3.** Hilâl. Göbek kısmının daire şeklinde tertiplenmesi halinde, uçları baş makama doğru bakan ve genişliği aşırı olmayan bir hilâlle göbeğin çevrelenmesi sık rastlanan bir uygulamadır. Bu tezyinî motiflerle süslü yahut sadece sıvama altınla kaplanan kısmın mutlaka her hilyede bulunması şart olmadığından sadece göbek kısmının etrafı tezhiplenmiş levhalar da vardır. Resûl-i Ekrem bu âlemi nuruyla aydınlattığı için güneş ve aya benzetildiğinden hilyenin göbek kısmında güneş, bunu çepeçevre saran bölümde ise hilâl şekli oluşturulmuştur. Hilyelerde tezyinat bakımından en zengin yer göbek kısmıyla hilâlin etrafında kalan umumiyetle kare şekline tamamlanmış sahadır. **4. 5. 6. 7.** Hulefâ-yi Râşidîn isimleri. Göbeğin köşelerinde yer alan bu yuvarlak yahut beyzî dört makama sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali'den meydana gelen ilk dört halifenin isimleri yerleştirilir. Ancak bazı kompozisyonlarda Resûlullah'ın Ahmed, Mahmûd, Hâmid, Hamîd şeklindeki dört isminin bunların yerine yazıldığı görülür. Dört halifeye diğer altı ismin eklenmesiyle cennetle müjdelenmiş on sahâbenin (aşere-i mübeşşere) adlarının yazılmış olduğu hilyeler de mevcuttur. Göbekteki güneş ve ay motifinden sonra bu on isimle, "Ashabımın her biri yıldız gibidir; hangisine uysanız doğru yolu bulursunuz" meâlindeki hadise telmihte bulunulduğu kabul edilmektedir. **8.** Âyet. Buraya doğrudan doğruya Hz. Peygamber'le ilgili bir âyet yerleştirilir. En çok görüleni, "Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik" (el-Enbiyâ 21/107) meâlindeki âyettir. Bu kısma, "Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzerindesin" (el-Kalem 68/4) ve, "Muhammed'in Allah resulü olduğuna Allah'ın şehâdeti yeter" (el-Fetih 48/28-29) meâlindeki âyetlerden biri konulduğu gibi kelime-i tevhîdin yazıldığı da vâkidir. **9.** Etek. Hilye metninin devamı ve duanın yer aldığı kısımdır. Eğer metnin tamamı göbeğe sığdırılmışsa levhada bu bölüm olmayabilir. Bu bölümün en sonuna hilyeyi yazan hattat imzasını ve levhayı yazdığı tarihi ilâve eder. **10. 11.** Koltuk. Tezyinî motiflerin yer aldığı etek kısmının iki tarafında kalan boşluklardır. Bazı örneklerde hattatın künyesinin buralara taştığı görülür.

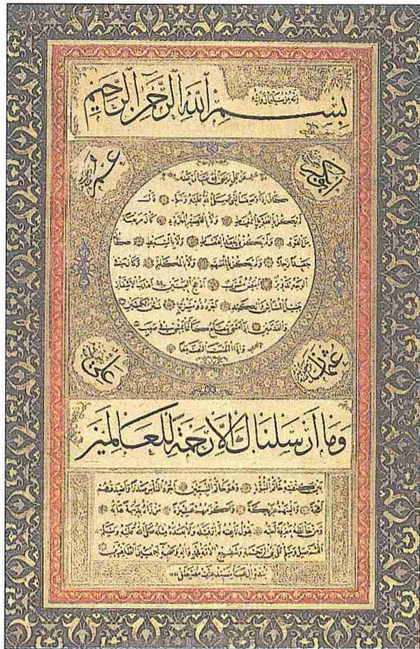
Hâfız Osman'dan başlayarak günümüze kadar gelen seyri içinde hilyede görülen şekil ve metin farklılıkları şöyle sırala-

nabilir: Anlaşıldığı kadarıyla Hâfız Osman, hilye için bu kalıbı geliştirmeden önce katlanarak göğüs cebinde taşınabilecek boyda ve yalnız nesih hattıyla Türkçe meâlli hilyeler yazmıştır. 22 × 14 cm. ebadında, üç asırdan fazla bir zaman önce dört sütun üzerine tertiplenmiş olan, Arapça bilmeyenlere hitap etme amacına yönelik bu hilyede aslî metin düz satır halinde, Türkçe tercüme ise çok daha ince nesih hattıyla düz satırı üçgene tamamlayacak verev satırlarla yazılmıştır. Bu ilk örnekten sonra Hâfız Osman'ın yüzyıllarca devam edecek olan hilye tertibine geçerken Hz. Ali rivayetinin sadece Arapça metnini yazmaya başladığı görülmektedir. Bu rivayetin hilyelerde yer alan metninin tercümesi şöyledir:

"Hz. Ali Resûl-i Ekrem'i şöyle tavsif ederdi: Peygamber efendimiz ne çok uzun ne de çok kısa idi; o kavminin orta boylusu idi. Saçları ne kıvırcık ne de dümdüzdü; hafifçe dalgalı idi. Yüzü hafif değirmi ve dolgunca idi. Yüzünün rengi pembebeyaz, gözleri siyah, kirpikleri sık ve uzun, kemiklerinin eklem yerleriyle omuz başları irice idi. Vücudu kılsız olup sadece göğsünden göbeğine doğru inen ince bir tüy şeridi vardı. El ve ayak parmakları kalınca idi. Yürürken meyilli ve engebeli bir yerde yürürcesine ayaklarını sürtmeden sertçe kaldırır ve adımlarını uzunca atardı. Bir kimseye baktığı zaman yalnızca başını çevirerek değil bütün vücudu ile o tarafa yönelirdi. Sırtında iki kürek kemiği arasında peygamberler zincirinin son halkası olduğunu gösteren nübüvvet mührü vardı. İnsanların en cömerdi, en doğru sözlüsü, en yumuşak huylusu ve en arkadaş canlısı idi. Kendisini ilk defa görenler onun mehâbeti karşısında sarsılırlar, fakat dostluk kurup sohbetinde bulunanlar onu çok severlerdi. Efendimizi övmek isteyen kimse, 'Ben ondan önce ve sonra eşini benzerini görmedim' derdi. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun!".

İlk defa Hâfız Osman'ın uygulamaya başladığı muhakkak-sülüs-nesih hilye formu (TSMK, Güzel Yazılar, nr. 1430) ile yine onun nesih hattıyla Türkçe meâlli olarak tertiplediği ilk hilye denemelerinden biri (Refik Gökhan koleksiyonu)

Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin sülüs-nesih hatlarıyla yazdığı hilye (İÜ Ktp., İbnülemin, nr. 3-761)

Bu metnin yer aldığı hilyeler, bazan cebe sığabilmesi için üçe katlanabilir boyda ve katlanma yerleri deri yahut bez şerit yapıştırılarak takviye edilmiş murakka' tarzında yazıldığı gibi ahşap üzerine yapıştırılmış daha büyük boyda levha olarak da hazırlanmıştır. Ancak ahşap üzerine yapıştırılan hilyeler zamanla ağaç kurtları tarafından delik deşik edilmiş, ayrıca o devirlerde üzerine cam konulamadığı için yağ kandillerinin isiyle kararmıştır. Hâfız Osman bu tertibe geçtikten sonra bazan asıl metni kısaltarak göbek kısmına sığdırmış, eteğe ise, "Kāmetin ey bûstân-ı lâmekân pîrâyesi / Nûrdan bir servdir düşmez zemîne sâyesi" beytini yazmıştır (Onun 1089 [1678] tarihli böyle bir hilyesi Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı'ndadır). Hâfız Osman'ın aynı özellikte ve cep için üçe katlanacak bir murakka' şeklinde yazdığı Ümmü Ma'bed hilyesi de (metni için bk. İbn Sa'd, I, 230-231; tercümesi için bk. Yardım, s. 48) bilinmektedir (Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Ktp., nr. 398).

Hâfız Osman hilyelerinde besmele ve âyet için sülüs, metin kısmı için nesih, imza için de nesih veya rikā' (icâzet) hatlarını kullanmış, besmele için muhakkak hattını tercih ettiği de olmuştur. Bu şekilde daha sonraki hattat nesillerine intikal eden hilye yazıcılığı sanatkârların ibdâ kabiliyetine göre farklılık göstermiştir. Meselâ Yedikuleli Abdullah (Sabancı Koleksiyonu), Mustafa Râkım (TİEM, nr. 2732), Abdülkadir Şükrü (ö. 1221/1806, Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı), Esmâ İbret Hanım (TSMK, Güzel Yazılar, nr. 423; TİEM, nr. 2763) bazı şekil özellikleri taşıyan hilyeler bırakmışlardır. XIX. yüzyılda büyük ebatlı kâğıt imali arttığından hilyeler çok daha büyük boyda yazılmaya başlanmış-

tır. Bu hilyeler artık ahşap yerine hususi mukavvalara yapıştırıldığı için zamanımıza sağlam olarak ulaşmıştır.

Büyük ebatlı hilye yazımını, her boyda 200 civarında hilye yazmış bulunan Kazasker Mustafa İzzet Efendi (ö. 1293/1876) başlatmış, böylece sülüs-muhakkak ve nesih yazıları da bu hilyelerde "celî" vasfını kazanmıştır. Yine çok sayıda hilye yazanlardan Hasan Rızâ Efendi, büyük ebatlı hilyelerinin etek kısmı altına celî sülüsle, "Sen olmasaydın, sen olmasaydın, ben bu âlemleri yaratmazdım" meâlindeki kutsî hadis kabul edilen metni (لولاك لولاك لما خلقت الافلاك) ilâve ederek hilye boyunu 2 metrenin üstüne çıkarmıştır (İÜ Ktp., AY, nr. 4282 ve Bâlâ Camii). Büyük boy hilye yazanlardan Mehmed Fehmi Efendi, metin kısmında sülüs hattını kullanmasının yanı sıra hilyelerinde gubârî hattına da yer vererek bunlarla çiçek motifleri resmetmiştir (TSMK, Güzel Yazılar, nr. 1312). Kalıplaşmış hilye şekli, tanınmış hattatlarca Hz. Peygamber'in on mûcizesiyle (aşere-i mu'cizât) veba (tâun) duası için de kullanılmıştır. Vakıflar Hat Müzesi'nde Mehmed Şefik Bey'in 1280 (1863), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 42.811) Mehmed Fehmi Efendi'nin 1304 (1887) tarihli aşere-i mu'cizât levhaları ile Türkpetrol Vakfı'nda Filibeli (Bakkal) Ârif Efendi'nin 1317 (1899) tarihli veba duasını ihtiva eden levhası bu tipin seçkin örneklerindendir.

Ahşaba yapıştırılan eski hilyelerin üst kısımları tepelikli olarak oyulup kesilmiş, buralara taç şeklinde tezhibin yanı sıra Medîne-i Münevvere ve özellikle Ravza-i Mutahhara, bazan da Kâbe minyatürü birlikte resmedilmiştir. Bazı hilyelerde bu minyatürün besmele civarına yerleştirildiği görülür.

Yahyâ Hilmi Efendi'nin Ebû Hüreyre'nin rivayetini esas alarak yazdığı sülüs-nesih hilye (Sabancı koleksiyonu)

Hilye yazımının hat sanatının köklü gelenekleri arasında yer alan icâzetnâmelerle de alâkası vardır. Nitekim Sultan II. Mahmud, Filibeli Ârif Efendi, Kâmil Akdik ve Rifâî Aziz Efendi birer hilye yazarak sülüs-nesih hattından icâzetnâme almaya hak kazanmışlardır (bunların ilk üçü TSMK, Güzel Yazılar, nr. 325, 335, 1353'-te, dördüncüsü Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı'ndadır).

Alışılagelmiş tarzda hilye yazmakla tanınmış hat sanatkârları arasında sayılabilecek birçok isim bulunmakla beraber zikredilenlerden başka Mustafa Kütahî (ö. 1201/1787'den sonra), İsmâil Zühdü Efendi, Çömez Mustafa Vâsıf, Abdullah Zühdü, Mehmed Şefik Bey, Mehmed Şevki Efendi ve Hamit Aytaç ilk akla gelenlerdir. Bunun yanında hat bakımından sanat değeri taşımayan hilyelerin de sayısı az değildir.

Hat sanatı devamlı gelişerek zamanımıza kadar ulaşmış ve hattatlar hilye levhalarının güzel örneklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu arada bilinen tarzda yazılanların dışına çıkarak hilyeye bir yenilik getirmek isteyenler de olmuştur. Meselâ Tahsin Efendi'nin (ö. 1912), dört halife isimlerinin yazıldığı dairelerin içine onların her birinin ayrıca hilyelerini (hilye-i cihâryâr) yazdığı bir levhası Türkpetrol Vakfı'ndadır. Bunun gibi daha pek çok farklılık gösteren hilye levhaları mevcuttur.

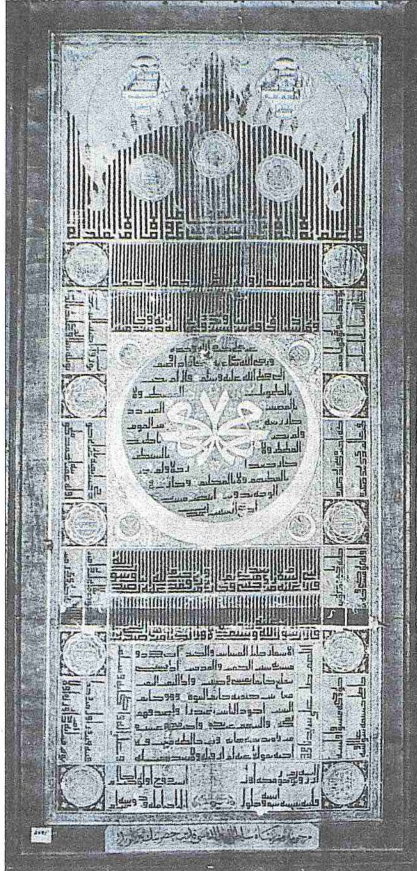
Mahmud Celâleddin Efendi'nin değişik tarzda celî sülüs ve nesih yazılarıyla bir hilyesi (Raif Yelkenci koleksiyonu)

XIX ve XX. yüzyılların iki meşhur hattatı hilyede o devre kadar yazılmamış metinleri denemiştir. Yahyâ Hilmi Efendi (ö. 1907) Ebû Hüreyre'nin yine Hz. Ali kaynaklı, fakat daha farklı ve uzun metnini levha olarak yazmıştır (TSMK, Güzel Yazılar, nr. 1244; Derman, *Sabancı Koleksiyonu*, s. 139). Ancak bu metin bir hayli uzun olduğu için göbek ve etek içindeki nesih hattıyla yazılan kısım alışılagelmiş hilyelerden daha geniş yer kaplamıştır. Reîsülhattâtîn Kâmil Akdik de Hz. Hasan'ın, Resûl-i Ekrem'in üvey oğlu Hind b. Ebû Hâle'den gelen rivayetini (metni için bk. *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye*, s. 49-52; tercümesi için bk. Yardım, s. 66-67) levha şeklinde iki defa yazmış, birini müzehhip Bahaeddin Tokatlıoğlu, diğerini mimar Refik Gökkan tezhiplemiştir (Derman, *İlgi*, sy. 28 [1979], s. 32).

Tamamı kûfî hattıyla yazılmış çok nâdir hilyelere bir örnek Derviş İbrâhim Kādirî'ye aittir (TİEM, nr. 2695, 142 × 63 cm.). Son devir hattatlarından Hacı Nuri Korman, metin kısmında nesih yerine sülüs hattı kullanarak birkaç hilye yazmıştır. Ta'lik hilyenin ilk denemesine Hâfız Osman devrinden hemen sonra rastlanmakla birlikte sanat vasfı kazanmış ta'lik hilye Yesârî Mehmed Esad Efendi ile başlar. Şimdiye kadar görülen tek hilyesinde (TSMK, Güzel Yazılar, nr. 479) hurde (ince) ta'likle yazılmış aslî metin göbeğe sığdırılmış, etek kısmına ise, "Ey mihr-i cihan-tâb-ı sipihr-i ezelî / V'ey mâh-ı münîr-i felek-i lem-yezelî / Pervâne gibi şem'ine cem' oldu senin / Bû Bekr ü Ömer Hazret-i Osmân ü Alî" rubâîsi yerleştirilmiştir. Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi de bir hayli ta'lik hilye yazmış, aşere-i mübeşşereye yer verdiği göbeği beyzî hilyelerin etek kısmına, "Deh yâr-i bihiştî end meydan / Bû Bekr ü Ömer Alî vü Osman / Sa'dest ü Saîd ü Bû Ubeyde / Talha'st ü Zübeyr ü Abd-i rahman" kıtasını yerleştirmiştir. Yesârîzâde'nin iki hilyesi, devrinin iki meşhur müzehhibi tarafından zerendûd tarzıyla işlenen ilk örnek olmuştur (Divan Edebiyatı Müzesi, Ahmed Hezargradî tezhibi, nr. 486, 49 × 86 cm.; TİEM, Hüsnü tezhibi, nr. 2718, 92 × 58 cm.). Ta'likle hilye yazmakta meşhur son hattat olan Mehmet Hulûsi Yazgan (ö. 1940), dairevî veya beyzî göbekler kullandığı gibi etek kısmı bulunmayan hilyeler de yazmıştır. Hulûsi Efendi, "Vemâ erselnâke ..." âyeti yerine Ulu Ârif Çelebi'ye ait, "Mustafâ mâ câe illâ rahmeten li'l-âlemîn" mısraını kullanmış, etek kısmında da bazan Hassân b. Sâbit'in Hz. Peygamber hakkındaki "Ve ahsenü minke ..." kıtasına (metni ve tercümesi için bk. Yardım, s. 49-50) yer vermiştir.

Derviş İbrâhim el-Kādirî'nin kûfî hattıyla hilyesi (TİEM, nr. 2695)

Hüsn-i hat öğretiminde mürekkebat meşkinin sona ermesine yakın, Hz. Ali rivayetine dayanan hilye metninin sülüs-nesih meşki için kullanıldığı görülmektedir (TSMK, Güzel Yazılar, nr. 188, Mehmed Şevki Efendi'nin murakkaası). Sedefle işlenen sülüs-nesih hattıyla bir hilyede de büyük başarı sağlanmıştır. Fatih Camii müezzini Arap tarafından 1897'de sülüs-nesih hattıyla yazılan 135 × 74 cm. ebadındaki hilye, Muzıka-i Hümâyun çavuşlarından Said Ali tarafından abanoz üstüne sedefle işlenip II. Abdülhamid'e sunulmuştur (İstanbul Vakıflar Hat Sanatı Müzesi).

Hilye levhaları, yazı sanatı bakımından en güzel örneklerinin verildiği XIX. yüzyıldan sonra ekseriya yazıyla bütünleşmeyen, mübalağalı ve çirkin bir tarzda Batı desenleriyle tezyin edilmeye başlanmıştır. Ancak 1940'lardan itibaren klasik tezhibin ilhamıyla hazırlanan veya eski tezhipleri örtülerek yenilenen hilyeler klasik bir anlayışla yeniden ortaya çıkmıştır. Bu konuda ilk akla gelecek müzehhipler Muhsin Demironat, Rikkat Kunt ve Mihriban Sözer'dir (Keredin). Hilye-i nebevî levhalarının yazılması ve bezenmesi sadece Osmanlı Türkleri'ne has olup diğer İslâm ülkelerinde bu tarz bir uygulamaya rastlanmaz. Hilyenin evlerde muhafazası geçmiş zaman İstanbul'unun dinî folklorunda göze çarpan bir özelliktir. Ahmed Cevdet Paşa'nın tercüme ettiği metinden faydalanılarak tertip edilen Türkçe hilye, XIX. yüzyılın sonlarında Filibeli Ârif Efendi'ye yazdırılıp Osmâniye Matbaası'nda farklı iki ebatta bastırılmıştır (1304/1887).

Kâmil Akdik'in sülüs-nesih hilyesi (Rikkat Kunt koleksiyonu)

Hat sanatında hilye sınıfının bir şubesi sayılabilecek olan Hilye-i Hâkānî kitâbetinin de yeri mühimdir. Ta'lik yazı öğreniminde mürekkebat safhasına geçildiğinde talebeye Molla Câmî'nin "Besmele Kasidesi" veya Hilye-i Hâkānî'den seçme beyitler meşkedilir. Hâkānî Mehmed Bey'in bu eseri murakka' ve levha şeklin-

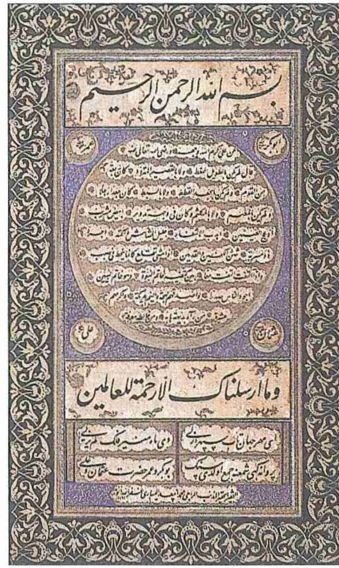
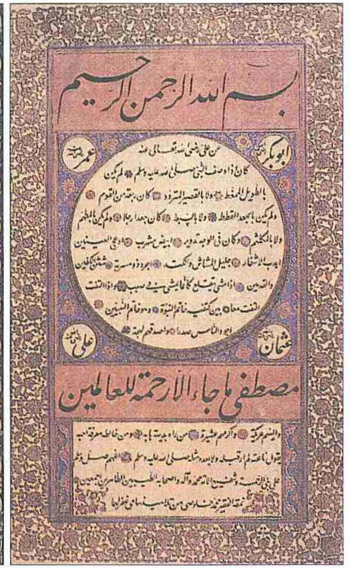
de de yazılmıştır. Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'nin kaleminden çıkan yirmi dört kıtalık murakka' (örnek için bk. *Kalem Güzeli*, III, 375-398) Mehmed Nazif Bey, Ömer Vasfi Efendi ve Aziz Efendi tarafından taklit edilmiştir. Levha şeklindeki bir Hilye-i Hâkānî de Arnavutköy Tevfikiye Camii'nde Arapzâde-Sâdullah Efendi'nin (ö. 1259/1843) ta'lik hattıyla mevcuttur. Eskiden konak duvarlarına kuşak şeklinde sırayla asılmak için, koyu renge boyanmış ince ahşap levhalar üstüne varak altınla Yesârî Mehmed Esad Efendi'nin müstakil satırlar halindeki celî ta'lik kalıplarından silkelenerek hazırlanmış olan Hilye-i Hâkānî de görülmüştür.

Başta Topkapı Sarayı, Türk-İslâm Eserleri ve İstanbul Vakıflar Hat Sanatı müzeleri olmak üzere muhtelif müzelerde, Süleymaniye, İstanbul Üniversitesi gibi bazı kütüphanelerde, cami ve mescidlerle hususi koleksiyonlarda hilye örnekleri yer almaktadır. Vaktiyle Tülbentçi Muhittin Benli'nin evinde bulunan hat eserleri arasında mevcut 160 civarında seçkin hilyeden oluşan koleksiyon 1950'li yıllarda Eskişehirli Süleyman Çakır tarafından satın alınmış, daha sonra Sahaf Hacı Muzaffer Ozak'a intikal eden bu koleksiyon topluca alacak kimse bulunmadığından zaman içinde parça parça satılarak dağılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye* (nşr. Fevvâz Ahmed ez-Zemerlî), Beyrut 1417/1996, s. 49-52; İbn Sa'd, *Tabakāt*, I, 230-231; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 606; İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 486; M. Uğur Derman, *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*, İstanbul 1982, lv. 18, 19, 42, 47, 49; a.mlf., *İslâm Mirasında Hat Sanatı*, İstanbul 1992, s. 40-41, 200, 209, 215, 221, 231; a.mlf., *Sabancı Koleksiyonu: Hat Sanatı*, İstanbul 1995, s. 58-61, 86-87, 108-109, 114-115, 130-131, 138-139; a.mlf., "Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Yazdığı Hilye-i Saadet", *Hayat Mecmuası*, sy. 47, İstanbul 1970, s. 23-26; a.mlf., "Türk Yazı Sanatında İcâzetnâmeler ve Taklid Yazılar", *VII. TTK Kongresi* (1973), s. 716-728; a.mlf., "Yazı Sanatımızda Hilye-i Saâdet", *İlgi*, sy. 28, İstanbul 1979, s. 32-39; Mahmud Bedrettin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli* (haz. Uğur Derman), Ankara 1989, III, 375-398; Ayşe Üstün, *Hilye-i Saâdet Levhalarının Tezhip Açısından İncelenmesi* (lisans tezi, 1990, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili*, İstanbul 1997, s. 45-69; İsmet Hulûsî İmset, "En Meşhur Türk Hattatlarını Şehzâdebaşı'nda Bir Evde Buldum", *Yedigün*, sy. 742, İstanbul 1947.

M. Uğur Derman

Yesârî Mehmed Esad Efendi ile (TSMK, Güzel Yazılar, nr. 479) Mehmet Hulûsi Yazgan'ın (Sevgi Gönül koleksiyonu) ta'lik hilyeleri

HİLYE-i HÂKĀNÎ
(حلية خاقاني)

Hâkānî Mehmed Bey'in (ö. 1015/1606) Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerini anlattığı, türünün ilk ve en önemli örneği kabul edilen mesnevisi

(bk. HÂKĀNÎ MEHMED BEY).

HİLYETÜ'l-EVLİYÂ
(حلية الأولياء)

Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) zâhid ve sûfîlere dair eseri.

Eserin tam adı *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakātü'l-asfiyâ*'dır. Müellif zâhid, âbid ve sûfîlerin hayat hikâyelerini anlatan ve dinî hayatla ilgili vecizelerini aktaran eserini, onları savunmak ve haklarında ileri sürülen suçlamalarla ilişkileri bulunmadığını göstermek için kaleme aldığını belirtir (I, 3, 4). Bu zümrenin arasına bazı ibâhiyeci ve hulûlcü fâsık ve kâfirlerin sızdığı, zâhir ulemâsının bunları tenkit etmesi doğru olmakla birlikte fazilet sahibi zâhid ve sûfîleri tenkitlerinin kapsamına almasının yanlış olduğuna dikkat çeker.

Sülemî, *Tabakātü's-sûfiyye*'sine II. (VIII.) yüzyılda yaşayan İbrâhim b. Edhem ve Fudayl b. İyâz gibi sûfîleri anlatarak başladığı halde Ebû Nuaym eserine ashap, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînin âbid ve zâhidleriyle başlamış, ardından II-IV. (VIII-X.) yüzyıllarda yaşayan zâhid ve sûfîleri tanıtmış, böylece tasavvufî hayatın aşere-i mübeşşere, ehl-i Suffe ve diğer sahâbîlerle başladığını, daha sonraki dönemlerde gelişerek devam ettiğini göstermek istemiştir. Kuşeyrî *er-Risâle*'de, Hücvîrî *Keşfü'l-mahcûb*'da, Attâr *Tezkiretü'l-evliyâ*'da, Câmî *Nefehâtü'l-üns*'te Sülemî'nin *Tabakātü's-sûfiyye*'sini örnek alırken Şa'rânî *et-Tabakātü'l-kübrâ*'sında, Münâvî *el-Kevâkibü'd-dürriyye*'sinde Ebû Nuaym'ın usulünü benimseyerek eserlerine ashaptan başlamışlardır.

Ebû Nuaym *Hilyetü'l-evliyâ*'da kronolojik bir sıra takip etmiş, ancak bazan daha faziletli olduğuna inandığı kişileri daha önce anlatmıştır. Eserin başında velîler ve tasavvuf hakkında bilgi verilmiş, Hulefâ-yi Râşidîn, aşere-i mübeşşere anlatıldıktan sonra zühd ve ibadetleriyle tanınan sahâbelere geçilmiştir. Ardından Suffe ve ehl-i Suffe ile yirmi sekiz kadar kadın sahâbî tanıtılmıştır. Tâbiîn devrinde yaşayan zâhidler bazan şöhretlerine, bazan da bulundukları bölgelere göre sıralanmıştır.

Eserde zâhid ve sûfîlerin doğum ve ölüm tarihleri belirtilmediği gibi yaşadıkları yerler üzerinde de durulmamıştır. Baştan sona kadar nakil ve rivayetlerle dolu olan eserde müellife ait herhangi bir açıklama, değerlendirme ve yoruma rastlanmaz. Ebû Nuaym'ın zâhid ve sûfîleri anlatmaya başlarken kullandığı secili ifadeler yapmacık, külfetli ve zevksiz olduğu gibi bunların bazan anlatılan kişiyle de ilgisi yoktur. Müellif zâhid ve sûfîlerle ilgili menkıbeleri, sözleri ve rivayetleri senedleriyle birlikte vermiş, daha sonra onların rivayet ettikleri veya onlardan rivayet edilen hadisleri yine senedleriyle kaydetmiştir. Özellikle zühd ve ahlâka dair